

УДК 343.13

І. В. Гловюк, доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального процесу
Національного університету
«Одеська юридична академія»

А. С. Степаненко, кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального процесу
Національного університету
«Одеська юридична академія»

СТАНДАРТ ДОКАЗУВАННЯ «ОБҐРУНТОВАНА ПІДОЗРА» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті досліджується стандарт доказування «обґрунтована підозра» у кримінальному провадженні. На підставі аналізу вітчизняної та зарубіжної правозастосовної практики було визначено правову природу стандарту доказування «обґрунтована підозра» та його місце в системі стандартів доказування.

Ключові слова: стандарт доказування, обґрунтована підозра, ЄСПЛ, тягар доказування, заходи забезпечення кримінального провадження.

I. V. Hloviuk, A. S. Stepanenko. Standard of proof 'reasonable suspicion' in criminal proceedings

The article is devoted to the analysis of standard of proof 'reasonable suspicion' in criminal proceedings. In the first part of the article the legal notion of standard of proof is established. It is argued that the standard of proof has three essential characteristics: 1) variability, 2) close relation to burden of proof, and 3) serves as the decision threshold which sets an evidential level. The second part of the article touches on the legal nature of 'reasonable suspicion' standard. Based in the analysis of the ECtHR and the US Supreme Court case-law it is suggested that the 'reasonable suspicion' standard could be defined as the sum of specific and articulable facts that can satisfy an objective observer (that is not a legal professional) that a person in question may have committed a criminal offence. At the same time application of such facts could be subject to some restrictions. It is established that such facts shall not justify a conviction of the person but possible involvement to a crime. Thus judges shall provide concrete reasons for their findings of reasonable suspicion and do not try to eliminate all reasonable doubts. It is concluded that prospective study shall focus on the relation between standards of 'reasonable suspicion' and 'probable cause' both of which are applied in making interim criminal procedural decisions.

Key words: standard of proof, reasonable suspicion, ECtHR, burden of proof, measures to ensure criminal proceedings.

Постановка проблеми. Стратегія інтеграційного розвитку України передбачає, зокрема, впровадження міжнародних стандартів судочинства в правову систему України. Одним із таких кроків було закріплення законодавцем у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) стандарту доказування «обґрунтована підозра» при ухваленні низки проміжних кримінальних процесуальних рішень. Наявність обґрунтованої підозри є необхідною підставою застосування заходів забезпечення кримінального провадження, в тому числі й найбільш суворих з них – затримання та тримання під вартою, а також повідомлення особі про підозру, що є передумовою висунення обвинувачення. Втім, відсутність законодавчого визначення «обґрунтована підозра», поряд з новизною для вітчизняного права використання стандартів доказування, та положеннями Конвенції про захист прав людини та основоположних

© І. В. Гловюк, А. С. Степаненко, 2018

свобод (далі – Конвенція) призводять до фрагментарного розуміння правової природи досліджуваного феномену і, як наслідок, ухвалення незаконних та/або необґрунтованих кримінальних процесуальних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стандарти доказування, в тому числі й «обґрунтована підозра» ставали предметом дослідження таких вчених, як К.В. Волков, Н.В. Глинська, В.П. Гмирко, М.Є. Громова, В. А. Завтур, А.А. Павлишин, Б.П. Ратушна, Х.Р. Слюсарчук, М.В. Черноусько, М.Є. Шумило та ін. Втім, питання визначення правової природи стандарту доказування «обґрунтована підозра» та його застосування потребують уточнення з огляду на відповідний міжнародний досвід.

Метою статті є визначення правової природи стандарту доказування «обґрунтована підозра» та його місця в системі стандартів доказування в кримінальному провадженні з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та судів окремих іноземних країн.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи правову конструкцію «обґрунтована підозра» як вимогу до прийняття окремих проміжних кримінальних процесуальних рішень, в тому числі й застосування запобіжних заходів, що значно обмежують права та свободи людини, перше, на що необхідно звернути увагу – це на визначення такої конструкції, як різновид *стандарту доказування* або *стандарту доведеності*.

Загалом, термін «стандарт доказування» є відносно новим надбанням українського права і широкоживаним у межах країн англо-американського права. Проте, незважаючи як на відносну активність досліджень у даному напрямку вітчизняних вчених, так і напрацювань іноземних дослідників, правовий феномен «стандарт доказування» є багатоаспектним, складним поняттям і не має однозначного трактування. Втім, можливо виокремити основні риси та елементи, що характеризують стандарт доказування та становлять його розуміння:

- 1) варіативність стандарту доказування в залежності від сфери застосування та предмету розгляду;
- 2) тісний взаємозв'язок стандарту доказування та тягаря доказування;
- 3) стандарт доказування є певним критерієм (порогом) прийняття рішення для суб'єкту прийняття рішення (надалі – СПР), встановлюючи певний рівень (міру) доведеності для визнання певного факту як доведеного [1, с. 179].

Варіативність стандарту доказування передбачає його гнучкість та можливість застосування для ухвалення різних процесуальних рішень, де стандарт доказування «обґрунтованої підозри» є одним із його проявів.

У залежності від типу процедури в межах англо-американської системи права розрізняють:

- 1) цивільний (такий, що застосовується в цивільних справах) – «баланс ймовірностей» (*balance of probabilities*), або в іншому варіанті «перевага доказів» (*preponderance of the evidence*), який традиційно тлумачиться як «більш ймовірно, ніж...», або «більше (>) 50%». Проте це не означає просто більшої кількості свідків або наявності речових доказів, а така перевага повинна бути в якості таких доказів, тобто їх спроможності до переконання, їх вазі та того ефекту, що вони мають на розум судді, присяжного [2, с. 251–255; 3, § 286];

- 2) кримінальний «поза розумним сумнівом» (*beyond a reasonable doubt*), який не має точного числового вираження (на відміну від «>50% підходу» до визначення цивільного стандарту), але зазвичай оцінюється в діапазоні від 90 до 100%, хоча у своєму інтерпретуванні завжди протиставляється абсолютній упевненості, уявним, простим, «не розумним» сумнівам [5–7].

Потрібно окремо відмітити, що в цивільних справах можливо застосування ще одного, більш «суворішого/вибагливішого» стандарту доказування, аніж «перевага доказів», проте не

такого вибагливого, як «поза розумним сумнівом», – «ясні та переконливі докази» (*clear and convincing evidence*) [7, § 316].

Разом з тим з огляду на те, що стандарт доказування є певним критерієм (порогом) прийняття рішень для СПР у межах кримінального провадження наряду зі стандартом доказування «поза розумним сумнівом», можна виділити низку інших стандартів, зокрема це:

«обгрунтована підозра» або «розумна підозра»;

«розумно вважати» (*reasonable to believe*) або «розумні/обгрунтовані підстави вважати» (*reasonable grounds to believe*);

«ймовірна причина» або «достатня підстава» (*probable cause*).

Важливою особливістю даної групи стандартів є те, що всі вони є значно менш вибагливими, ніж стандарт «поза розумним сумнівом» та застосовуються під час прийняття проміжних процесуальних рішень.

Потрібно зазначити, що окрім наведених стандартів кримінального провадження та процедурного поділу стандартів, які використовуються під час винесення остаточного судового рішення, «цивільні» стандарти *баланс імовірностей/переваги доказів* та *ясні та переконливі докази* також використовуються під час здійснення кримінального судочинства. Це не означає, що рішення про (не)винуватість особи можливо винести, лише переконавши суддю чи присяжного в більшій імовірності (>50%) версії обвинувачення від сторони захисту, а лише є обмеженням дії принципу презумпції невинуватості та можливості покладання на обвинуваченого тягаря доказування певних обставин злочину, що є ще одним свідченням взаємозв'язку стандарту і тягаря доказування.

Стандарт доказування традиційно пов'язують із терміном «тягар доказування» [8, с. 112], оскільки тягар доказування відповідає на питання: «Хто повинен довести?», а стандарт доказування відповідає на питання: «В якій мірі, до якої межі?» [9, с. 263], тобто є показником виконання стороною кримінального провадження тягаря доказування.

Причому тягар доказування може розглядатися в двох значеннях або мати два складники, а саме: 1) тягар переконання (*burden of persuasion*) та 2) тягар надання доказів (*burden of going forward / the burden of adducing evidence*) [10, с. 13–14].

Тягар переконання може бути визначений як обов'язок, покладений на сторону в силу закону, переконати СПР в існуванні (чи в достатній імовірності існування) кожного факту, що становить предмет спору, предмет доказування (*fact in issue*) до певного рівня (стандарту доказування). Таким чином, даний тягар доказування пов'язаний з ризиком «непереконання» (*risk of non-persuasion*) [11, с. 51], тобто яка сторона зможе переконати СПР в існуванні певного факту, визнання особи винуватою або невинуватою. Питання виконання або невиконання даного тягаря вирішується даною особою наприкінці розгляду справи (провадження). Розподіл тягаря переконання (правового/юридичного тягаря) вирішується матеріальним правом (*substantive law*) [12, с. 81] та не може бути змінений у ході судового розгляду. У кримінальному провадженні розподіл здійснюється відповідно до презумпції невинуватості, відповідно до якої тягар переконання (правовий/юридичний тягар) лежить на стороні обвинувачення, за виключенням випадків, коли закон (*substantive law*) покладає тягар на сторону захисту (випадки *affirmative defence*) та не може бути перекладений у ході судового розгляду.

Тягар надання доказів (доказовий тягар) є обов'язком надання достатніх доказів (*prima facie*), щоб питання (предмет) було винесено на розгляд СПР, тобто щоб певне твердження стало предметом розгляду в суді. Наприклад, якщо прокурор не надасть магістрату доказів, які б *prima facie* обгрунтовували можливість винесення обвинувального вироку, то захисник може подати клопотання про відсутність підстав для притягнення до відповідальності («*no case to answer*») та відхилити розгляд справи [13, с. 60]. Крім того, у випадках *affirmative defence* на

стороні лежить *тягар надання доказів* та в залежності від юрисдикції може покладатись ще й *тягар переконання*. У випадку наявності лише *тягаря надання доказів* для ствердження *affirmative defence* сторона захисту повинна надати докази, які б *prima facie* свідчили про існування даних обставин, і даний тягар вже переходить на сторону обвинувачення, яка повинна спростувати таке твердження.

Вітчизняна наукова думка взагалі не розрізняє вказані поняття, застосовуючи загальні терміни «тягар доказування» і «обов'язок доказування». Втім, правові презумпції, які є визначальними в разі розподілу тягаря доказування, встановлюють чіткі вимоги до суб'єктів здійснення доказової діяльності, діють і в національному праві, а тому розподіл на тягар переконання і тягар надання доказів застосовні. Так, наприклад під час прийняття рішення про застосування заходу забезпечення, що передбачає використання стандарту доказування «обґрунтованої підозри», відповідно до ст. 132 КПК України, тягар доказування необхідності застосування такого заходу покладений на слідчого, прокурора [14, с. 88–89]. Тобто мова йде про тягар переконання слідчого судді в разі ухвалення такого роду проміжних рішень. Сторона захисту, у свою чергу, буде під дією тягаря надання доказів у разі необхідності спростування тверджень сторони обвинувачення, проте в жодному випадку не тягаря переконання.

Щодо останнього складника розуміння стандарту доказування, то визначення стандарту доказування як певного критерію (порогу) прийняття рішення СПР, встановлюючи певний рівень (міру) доведеності для визнання певного факту як доведеного, вимагає розгляду отриманого в ході кримінального провадження знання як імовірного чи достовірного. При цьому достовірне знання є ймовірним знанням, проте яке є достатнім з позиції того чи іншого стандарту доказування для ухвалення певного кримінального процесуального рішення.

Як було зазначено, стандарти доказування є широкоживим концептом у країнах англо-американського права, так само як й окремі стандарти доказування, як-то «обґрунтована підозра» та «поза розумним сумнівом», що є частиною практики ЄСПЛ та низки інших міжнародних установ (зокрема, Міжнародного кримінального суду). Вказані стандарти проникли й до вітчизняної правової системи або шляхом ратифікації Конвенції, яка передбачає можливість затримання особи в разі наявності обґрунтованої підозри у вчиненні особою правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення (ст. 5 §1 (с)), або шляхом імплементації норм доказового права іноземних країн до національного законодавства, що мало наслідком появу вимоги доведеності винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення поза розумним сумнівом (ст. 17 КПК України).

У межах кримінального провадження України аналіз чинного КПК України дає змогу стверджувати, що застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» в кримінальному провадженні України передбачено в разі вирішення питання про застосування заходів забезпечення (ст. 132, 173, 177, 185, 190, 194), так і пов'язаних з ними рішеннями, як-то: доставляння до органу досудового розслідування (ст. 210), повідомлення інших осіб про затримання (ст. 213) та під час здійснення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як моніторинг банківських рахунків (ст. 269¹). Також стандарт доказування «обґрунтована підозра» застосовний і до вирішення питання про повідомлення особі про підозру, оскільки, відповідно до внесених до КПК України змін, до повноважень слідчого судді входить перегляд такого рішення слідчого, прокурора (п. 10 ч. 3 ст. 303). У даному випадку, оскільки є можливість перевірки обґрунтованості такого повідомлення про підозру, можна зробити висновок про застосовність даного стандарту.

Незважаючи на значимість досліджуваного стандарту доказування, його визначення чи будь-які критерії оцінки відсутні в чинному КПК України. Втім, з огляду на наявність вимоги

«обґрунтованої підозри» у ст. 5 Конвенції та прецедентний характер рішень ЄСПЛ, відповідна практика ЄСПЛ є визначальною в разі застосування національними судами стандарту доказування «обґрунтована підозра». Одночасно із цим, враховуючи поширеність вказаного стандарту в країнах англо-американського права та окремих міжнародних судових установах, видається обґрунтованим дослідження відповідної правозастосовної практики.

У практиці ЄСПЛ вперше визначення «обґрунтованої підозри» було надано в рішенні *Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom* згідно з яким «...існування обґрунтованої підозри передбачає наявність фактів або інформації, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення. Втім, що саме може бути розцінене як «обґрунтоване», буде залежати від усіх обставин справи» [15, § 32].

Таке формулювання ЄСПЛ надалі було підтверджено в наступних його рішеннях (див., зокрема, *Нечипорук і Йонкало проти України, Erdagöz v. Turkey, Labita v. Italy, Ilgar Mammadov v. Azerbaijan*) та доповнено вказівкою на те, що «факти, які дають підставу для підозри, не мають бути такого ж рівня, як такі, що обґрунтовують засудження особи» [16, §§ 34, 36], і так само «висунення обвинувачення» [17, § 184]. ЄСПЛ не випадково підкреслює відмінність між стандартом доказування «обґрунтованої підозри» та «поза розумним сумнівом» (ч. 2 ст. 17 КПК України), оскільки затримання особи чи тримання під вартою не вимагає і не може вимагати такого ж ступеня доведеності причетності особи, що й для визнання його винним у вчиненні злочину. Такий суворий стандарт доказування зробив би практично неможливим застосування таких заходів примусу в кримінальному провадженні. Втім, це не заважає окремим компетентним судовим установам ухвалювати відповідні рішення, застосовуючи найсуворіший стандарт доказування, під час визначення обґрунтованості підозри.

Так, наприклад, Апеляційним судом Чернівецької області було залишено апеляційні скарги без задоволення, а рішення слідчого судді про застосування запобіжного заходу – у вигляді тримання під вартою. Мотивуючи своє рішення, суд зазначив, що: «Під час розгляду клопотання слідчого суд у цій стадії процесу лише дає оцінку, чи була підозра, яка висунута ОСОБА_2, обґрунтованою, що було і зроблено слідчим суддею, який, проаналізувавши наявні матеріали, зробив висновок про наявність достатніх даних, які поза розумним сумнівом свідчать про причетність ОСОБА_2 до вчинення інкримінованого йому кримінального правопорушення» [18]. При цьому апеляційний суд послався на відповідну практику ЄСПЛ, проте неправильно її застосувавши. Такий випадок не є виключним [19]. Цікавим є також те, що, вирішуючи питання про застосування чи продовження застосування запобіжного заходу, слідчими суддями та судами застосовується стандарт доказування «поза розумним сумнівом» для визначення (не)можливості застосування більш м'якого запобіжного заходу [20].

Повертаючись до практики ЄСПЛ, то, враховуючи, що рішення про тримання під вартою може бути продовжено, окрім зазначених вимог до «обґрунтованої підозри» ЄСПЛ у ряді рішень встановив, що «...після спливу певного часу самий факт наявності обґрунтованої підозри не є достатнім для продовження строку арешту. Суд повинен встановити: 1) чи є підстави, на які посилалися судові органи, для продовження обґрунтовування позбавлення свободи; 2) чи були такі підстави релевантними та достатніми, чи продемонстрували національні органи «особливу старанність» під час проведення розгляду» [21, § 140]. Тобто сам рівень «обґрунтованості підозри» причетності особи до вчиненого кримінального правопорушення не має бути збільшений, проте сама по собі «обґрунтованість підозри» вже не буде достатньою умовою тримання особи під вартою.

Окремо слід вказати, що ЄСПЛ під час розгляду справи *Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom* зазначив, що у випадку здійснення затримання (арешту) на підставі інформації, отриманої із секретних джерел, не задовольняє вимогу «обґрунтованості підозри»

в сенсі ст. 5 § 1 (с) Конвенції, оскільки «необхідність боротьби з тероризмом не може слугувати виправданням розширення поняття «обґрунтованості (розумності)» до межі, де сутність захисту гарантованого ст. 5 § 1 (с) Конвенції є ослабленою», та продовжив: «Уряд повинен зібрати хоча б якісні факти або інформацію, достатню для переконання Суду, що затримана особа обґрунтовано підозрювалась у вчиненні злочину» [15, §§ 32, 34]. Так само ЄСПЛ у рішенні по справі *Labita v. Italy* визнав, що «...показання (заяви) з чужих слів анонімого інформатора (*pentiti*) повинні бути підкріплені другими доказами, та більше того, повинні бути підтвержені об'єктивними доказами (*objective evidence*). Тим більше це стосується випадку продовження арешту особи, оскільки такі заяви стають менш релевантними з плином часу» [22, §§ 156–159]. Тому такі заяви не є достатніми для встановлення «обґрунтованості підозри» відповідно до вимог ст. 5 § 1 (с) та ст. 5 § 3 Конвенції.

Водночас ЄСПЛ у рішенні по справі *Talat Tepe v. Turkey* вирішив, що у випадку арешту (затримання) особи на підставі інкримінуючих заяв, що були зроблені кількома роками раніше та пізніше відкликани підозрюваними (колишніми членами терористичної організації), не знімає «обґрунтованості підозри» проти затриманої особи [23, § 61].

У свою чергу в межах правової системи США стандарт доказування «обґрунтована підозра» став виключенням з іншого стандарту – «ймовірна причина» або «достатня підстава» (*probable cause*). Стандарт «обґрунтованої підозри» «вперше був застосований Верховним судом США (надалі – ВС США) у справі *Terry v. Ohio*, в якій ВС США дозволив здійснення затримання та особистий обшук особи не на підставі стандарту «ймовірна причина», як того прямо вимагає Конституція США, а сформував новий стандарт, указавши, що поліція «повинна бути в змозі вказати на конкретних фактах, які можливо чітко виразити та пояснити (*specific and articulable facts*), та які узяті разом з раціональним заключенням, зробленим з них, обґрунтовують втручання (*reasonably warrant the intrusion*)» [24, § 21]. Пізніше в рішеннях ВС США з'явилася посилання на те, що такі факти повинні бути «об'єктивними» та, визначаючи обґрунтованість підозри, повинно бути врахована «сукупність обставин (*totality of circumstances*)». Причому у ВС США, як і в рішеннях ЄСПЛ, було зазначено, що даний стандарт є «менш вибагливішим, аніж стандарти «достатня підстава» та «перевага доказів» і вимагає мінімального рівня об'єктивного обґрунтування» [25, § 123].

Продовжуючи порівняння з практикою ЄСПЛ, можна знайти й відмінності, де ВС США не вбачає порушення вимоги «обґрунтованості підозри» в разі використання показань із чужих слів, оскільки повинна бути врахована вся сукупність обставин. Така широка дискреція під час тлумачення обґрунтованої підозри, як визначають окремі дослідники, може призвести до того, що знаходження на розі вулиць може викликати обґрунтовану підозру в штаті Луїзіана, проте не в Пенсильванії [26, с. 122–123]. Втім, навіть у такому випадку необхідність урахування фактичних обставин для обґрунтування наявності «обґрунтованої підозри» під час прийняття рішення є важливою запорукою дотримання вказаного стандарту та його забезпечення законності. Простого наведення поняття обґрунтованої підозри в тексті рішення недостатньо для обґрунтування наявності такої підозри, чим грішать українські судді, мотивуючи застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи його подовження, про що неодноразово вказував ЄСПЛ у рішеннях проти України («застосування стереотипних формулювань без звернення до конкретних фактів» [27, § 76]).

Також важливою відмінністю є те, що сфера застосування досліджуваного стандарту є ширшою у правозастосовній практиці США та розповсюджується на випадки зупинення транспортного засобу з метою виявлення зброї, затримання особи, у випадку, якщо особа відмовляється ідентифікувати себе, тимчасового арешту багажу на предмет знаходження наркотиків. Потрібно зазначити, що схожим за характером у правозастосовній практиці США та інших

країни англо-американського права є стандарти доказування «розумно вважати» або «розумні/обґрунтовані підстави вважати» та «ймовірна причина», або «достатня підстава». Проте їх застосування та виокремлення від стандарту «обґрунтованої підозри» є проблематичним, а в деяких випадках і така різниця між ними є взагалі відсутньою. Хоча певні напрацювання з даної проблематики були зроблені вітчизняними дослідниками (зокрема, це К.Д. Волков [28], М.С. Громова, [29] М.В. Черноусько [30], Х.Р. Слюсарчук [31, с. 103–131] та В.А. Завтур [32, с. 89–101]), втім видаються обґрунтованими подальші розвідки в даному напрямку, тим паче, що обидва формулювання наявні в чинному КПК України.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, стандарт доказування «обґрунтована підозра» в системі інших стандартів доказування, що застосовуються в кримінальному провадженні України, вимагає встановлення можливого (ймовірного) існування певного факту чи обставини. У випадку вирішення питання про застосування заходу забезпечення кримінального провадження причетність особи до вчинення кримінального правопорушення не повинна мати категоричного висновку, а свідчити лише про її можливість.

Слідчий суддя в жодному випадку не повинен встановлювати причетність особи поза розумним сумнівом, втім, обґрунтована підозра має підтверджуватися конкретними фактами та обставинами, що можуть переконати об'єктивного спостерігача, тобто непрофесіонала у сфері права, в існуванні зв'язку між діями особи та подією. Такі фактичні обставини повинні бути чіткими та зрозумілими і знайти своє відображення у відповідному рішенні компетентного органу. Водночас, згідно з практикою ЄСПЛ, до них можуть бути застосовані певні обмеження щодо їх використання як обґрунтування наявності «обґрунтованої підозри».

У розрізі дослідження місця стандарту доказування «обґрунтованої підозри», з огляду на правозастосовний досвід його застосування у країнах англо-американського права, доцільним є його співвідношення зі стандартами «розумні/обґрунтовані підстави вважати» і «достатні підстави».

Список використаних джерел:

1. Степаненко А.С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» в кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 234 с.
2. К.М. Clermont and E. Sherwin. A Comparative View of Standards of Proof, *Am. J. Comp. Law*, 2002. Vol. 50. №. 2. Pp. 243–275.
3. *Grogan v. Garner*, 498 U.S. 279 (1991). Casetext. URL: <https://casetext.com/case/grogan-v-garner>
4. *Woolmington v. DPP* 1935. AC 462. British and Irish Legal Information Institute. URL: <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1935/1.html>
5. *In re Winship*, 397 U.S. 358 (1970). Casetext. URL: <https://casetext.com/case/in-the-matter-of-samuel-winship-appellant>
6. *R. v. Lifchus*. 1997 3 SCR 320, 1997 CanLII 319 (SCC). The Canadian Legal Information Institute. URL: <http://canlii.ca/t/1fqzt>
7. *Colorado v. New Mexico*, 467 U.S. 310 (1984). Casetext. URL: <https://casetext.com/case/colorado-v-new-mexico-2>
8. Решетникова И.В. Доказательственное право Англии и США. Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 1997. 240 с.
9. M. Davies, H. Croall, and J. Tyrer. *Criminal Justice: An Introduction to the Criminal Justice System in England and Wales*, 3rd ed. Pearson Education, 2005.

10. M. Spencer and J. Spencer. *Evidence Concentrate: Law Revision and Study Guide*, 4th ed. Oxford University Press, 2015.
11. J. Fleming Jr. *Burdens of Proof*. *Va. Law Rev.*, 1961. Vol. 47. № 51. Pp. 51–70, Jan.
12. A. Keane and P. McKeown, *The Modern Law of Evidence*, 9th ed. Oxford: Oxford University Press, 2012.
13. P. Roberts and A. Zuckerman, *Criminal Evidence*, 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2010.
14. Гловіюк І.В. Презумпції й тягар доказування у розгляді слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 84–89.
15. Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom. Judgement of 30 August 1990, Appl. 12244/86; 12245/86; 12383/86. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57721>
16. O'Hara v. The United Kingdom. Judgement of 16 of October 2001, Appl. 37555/97. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59721>
17. Merabishvili v. Georgia. Judgement of 28 November 2017, Appl. 72508/13. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178753>
18. Ухвала Апеляційного суду Чернівецької області від 18 травня 2018 р. (Справа № 727/4779/18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74065996>
19. Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 16 травня 2018 р. (Справа № 761/17915/18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74054589>
20. Ухвала слідчого судді Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області (Справа № 344/6425/18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73969560>
21. Idalov v. Russia. Judgement of 22 May 2012, Appl. 5826/03. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110986>
22. Labita v. Italy. Judgement of 6 April 2000, Appl. 26772/95. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58559>
23. Talat Tepe v. Turkey. Judgement of 21 December 2004, Appl. 31247/96. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67765>
24. Terry v. Ohio. 392 U.S. 1 (1968). Casetext. URL: <https://casetext.com/case/terry-v-state-of-ohio>
25. Illinois v. Wardlow. 528 U.S. 119 (2000). Casetext. URL: <https://casetext.com/case/illinois-v-wardlow>
26. Raymond, Margaret. “Down on the Corner, Out in the Street: Considering the Character of the Neighborhood in Evaluating Reasonable Suspicion”. *Ohio State Law Journal*. Vol. 60 (1999). P. 99–143. URL: <http://hdl.handle.net/1811/64989>
27. Orlovskiy v. Ukraine. Judgement of 02 April 2015, Appl. 12222/09. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-153352>
28. Волков К.Д. Обґрунтована підозра як критерій правомірного обмеження права на свободу й особисту недоторканність у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 205–210.
29. Громова М.Є. Обґрунтована підозра як підстава застосування запобіжних заходів. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8. № 2. С. 40–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2015_8_2_7
30. Черноусько М.В. Здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням: теорія та практика: монографія; за заг. ред. д. ю.н., проф. О.П. Кучинської. К.: Алерта, 2017. 294 с.
31. Слюсарчук Х.Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2017. 258 с.
32. Завтур В.А. Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2018. 237 с.